

Aistė Urbonienė

Moters mokslininkės įvaizdis Lietuvos moksleivių akimis

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama, kokie įvaizdžiai apie moterį mokslininkę (fizinių ir technologinių mokslų srityse) vyrauja tarp paauglių, ar tokias nuostatas lemia lyčių stereotipai. Tyrimas atskleidė šiuos vyraujančius moters mokslininkės įvaizdžius: patrauklios ir kompetentingos mokslininkės, nepatrauklios darboholikės, seksualios mokslininkės, neutraliai atrodančios mokslininkės. Paaiškėjo, kad paaugliams, ypač vaikinams, būdingi stereotipiniai ir pakankamai negatyvūs tradiciškai vyriškoje srityje dirbančios moters mokslininkės vertinimai, o merginos daugiau teigiamai ir neutraliai įsivaizduoja tokią moterį, pabrėždamos komunikacinę bei profesinę jos kompetencijas.

Raktažodžiai: moterys moksle, technologiniai ir fiziniai mokslai, mokslininkės įvaizdis, lyčių stereotipai.

Keywords: women scientists, technological and physical sciences, images of female scientist, gender stereotypes.

Problemos aktualumas

Nors daugiau moterų nei vyrų įgyja aukštojo mokslo diplomus, tačiau moterys tesudaro mažumą aukštojo mokslo sektoriuje, ypač kylant hierarchiniais laiptais. Šiandien konstatuojama, jog moterys ir vyrai vis dar nevienodomis teisėmis dalyvauja moksle siekdami mokslininko karjeros, nepaisant visuomeninių, teisinių bei edukacinių paskatų. Todėl vienas iš ES prioritetų yra moterų skatinimas mokslininkės karjerai, o taip pat mergaičių bei merginų motyvavimas siekti mokslininkės specialybės, ypač gamtos ir inžinerijos srityse (Thomsen 2008; 9).

Viena svarbiausių priežasčių, ribojančių moterų profesinius pasirinkimus tradiciškai

vyriškose, pavyzdžiui, fizinių ir technologinių mokslų srityse, yra profesiniai lyčių stereotipai (Victor 2008; Michie & Nelson 2006; Buck, Leslie-Pelecky, Kirby, 2002; Darmody & Smyth 2005; Hoel 1995). Jie sąlygoja būsimos profesijos pasirinkimą sąveikaudami su vidiniais motyvais, taip pat su socialine bei edukacine aplinka, ekonominiais bei kultūriniais veiksniais.

Visgi šiandien skirtinguose diskursuose – akademiniame, politiniame, žiniasklaidos ir kt. – vis daugiau diskutuojant apie lygias lyčių galimybes bei įvairiais aspektais kalbant apie lyčių stereotipų įtaką, galima suabejoti, ar jie tebėra tokie reikšmingi, ypač jauniems žmo-

nėms. Tad globalių procesų sąlygomis kintant vertybinėms nuostatomis bei lyčių vaidmenims kyla klausimas, *kokie vaizdiniai apie moterį mokslininkę (fizinį ir technologinių mokslų srityse) vyrauja tarp paauglių, ar jų nuostatos yra nulemtos lyčių stereotipų*. Pagrindinis šio straipsnio tikslas yra identifikuoti ir palyginti paauglių vaikinų ir merginų turimus moters mokslininkės įvaizdžius tradiciškai vyriškoje profesinėje srityje. *Tyrimo objektas* – paauglių turimi moters mokslininkės įvaizdžiai lyčių aspektu. *Tyrimo metodai*: literatūros (mokslinės, publicistinės) šaltinių analizė, anketinė apklausa, kokybinė turinio analizė, lyginamoji analizė. Šiame straipsnyje remiamasi tyrimu, kuris buvo atliktas vykdant ŠMM finansuojamą Lietuvos švietimo sistemos būklės tyrimo projektą „Mokslėivės ir studentės tiksluosiuose ir technologijos moksluose“ (2007–2008 m.).

Mokslininkė vaikų ir paauglių akimis

Vaikų ir paauglių susidaryti mokslininkės/-o įvaizdžiai bei jų įtaka tolesnei profesinei karjerai yra sulaukę nemažai tyrėjų dėmesio. Nustatyta, kad nuo turimo mokslininkės/-o įvaizdžio priklauso jauno žmogaus tikėjimas savo sėkme mokantis tam tikrų dalykų bei noras siekti mokslinės karjeros tose srityse (Buck *et al.* 2002; 8). Vaikų ir paauglių turimas mokslininko, fiziko, matematiko ar inžinieriaus įvaizdis lemia ir atitinkamų mokymosi dalykų pasirinkimą mokykloje, kuris vėliau sąlygoja ir galimybes pasirinkti tolesnes studijas bei profesiją. Tai, kad mergaitės nėra linkusios rinktis gamtos ar technologinius mokslus, lemia mažesnes jų karjeros galimybes gerai apmokamose profesinėse srityse bei daro neigiamą įtaką ekonomikai dėl riboto

įvairovę reprezentuojančio šių specialistų kiekio (Murphy, Whitelegg 2006; 4).

Kaip savo studijoje pažymi Huber ir Burton (1995; 372), vaikams davus užduotį nupiešti mokslininkę/ą, jų piešiniuose pastebėti akivaizdūs lyčių skirtumai. Nustatyta, kad berniukų piešiniams yra būdingesnės stereotipinės nuostatos, vaizduojant mokslininką (paprastai vyriškos lyties ir su tam tikrais būdingais atributais, kaip kad baltas chalatas, akiniai, suveltai plaukai, kiek beprotiškos akys ir pan.). Šis tyrimas patvirtino tai, kad svarbu skatinti atsakyti lyčių stereotipais grįstų nuostatų ne tik mergaites, bet ir berniukus, kadangi, jiems tarpusavyje bendraujant, tai daro reikšmingą įtaką mergaitėms ir jų karjeros pasirinkimams. Straipsnio autoriai teigia, kad norint paskatinti mergaites ir merginas susieti savo profesinę ateitį su mokslininko profesija, reikia joms padėti susidaryti teigiamą nuomonę apie moteris moksle, padedant tėvams, bendraamžiams, mokytojams bei profesijos konsultantams.

Kitas panašus tyrimas (Steinke *et al.* 2007; 62), atliktas su septintų klasių moksleiviais, leido konstatuoti, jog mergaitės yra labiau linkusios nupiešti moterį mokslininkę, palyginti su berniukais, kurie paprastai piešė vyriškos lyties mokslininką, taip pat ir tai, jog berniukai dažniau vaizdavo mokslininkę/-ą stereotipiškai. Tyrimo rezultatai atskleidė ir tai, jog vaikų nuostatomis apie mokslininkės/-o įvaizdžius didžiausią įtaką darė masinės komunikacijos priemonių suteikta informacija apie šios profesijos atstovus.

Panaši išvada gauta ir Whitelegg ir kt. atliktoje studijoje (2006; 2). Autoriai teigia, kad vaikų nuostatomis, kaip jie įsivaizduoja mokslininkę/ą, įtakos turi ne tik jų aplinkoje

esantys pažįstami šios profesijos atstovai, bet ir masinės komunikacijos priemonės, ypač televizija. Pastebėta, jog ypač stereotipiškai mokslininko profesijos atstovai yra vaizduojami vaikiškuose animaciniuose filmuose, formuojančiuose supratimą apie vyrišką šios profesijos pobūdį bei labai ribotą profesinę veiklą.

Steinke (2005; 1), tyrinėjusi moteriškos lyties mokslininkų bei inžinierių įvaizdžius populiariuose filmuose, aptiko nemažai moteriškų personažų, kurie užėmė aukštas vadovaujančias pareigas mokslų bei inžinerijos srityje. Visgi konstatuojama, kad nagrinėtuose filmuose vyravo tendencija moteris šioje tradiciškai vyriškoje srityje vaizduoti stereotipiškai, pabrėžiant jų patrauklią išvaizdą bei įtraukiant jas į romantiškus santykius.

Apibendrinę keletą su vaikais ir paaugliais atliktų tyrimų, Buck, Leslie-Pelecky ir Kirby (2002; 2) pažymi, kad mokslininko darbas yra vertinamas kaip nuobodus vyriškas užsiėmimas, kuriam reikia ypač aukštų intelektualinių gebėjimų. Pastebima ir tai, jog vyrauja mokslininko apibūdinimas kaip vidutinio ar vyresnio amžiaus vyriškio, dėvinčio baltą chaletą bei akinius, turinčio barzdą ir apsupto mėgintuvėlių, knygų bei keistos įrangos. Autoriai konstatuoja, kad toks mokslininko stereotipas susiformuoja vaikams mokantis jau pradinėje bei pagrindinėje mokyklose, o vėliau yra tik dar labiau įtvirtinamas. Jis sąlygoja mokslininko profesijos kaip neįdomios ir sunkios profesinės veiklos vertinimą, ypač nepatrauklų mergaitėms, kurioms šiuo atveju ypatingai trūksta profesinės identifikacijos pavyzdžių.

Tokią akivaizdžią profesinių lyčių stereotipų raišką vaikų ir paauglių nuostatose galima sieti su giliai įsišaknijusiais įsitikinimais

dėl vyrams ir moterims būdingų bruožų bei savybių. Tiek vyriškumo, tiek moteriškumo kategorijos daugelyje visuomenių yra siejamos su tam tikromis dichotominėmis savybėmis, kurios formuoja lūkesčius vyrų ir moterų tarpusavio bendravimui bei tam tikrai elgsenai. *Vyriškumas* istoriškai siejamas ne tik su racionalumu ir fizine jėga, bet ir su kritiniu mąstymu, savarankiškumu, pasitikėjimu savimi, agresyvumu, objektyvumu, aktyvumu, materialumu, ambicingumu, savikontrolė (Borisoff 2008; 20; Wood 2003; 22; Alvesson and Billing 1997; 84; Martin 1991; 22). O stereotipinė *moteriškumo* samprata įkūnija vyriškumui priešingus ypatumus, t.y. polinkį globoti, rūpinimąsi, priklausomumą nuo kitų, patrauklumą, bendradarbiavimą, pasyvumą, subjektyvumą, jausmingumą, atsargumą, empatiją, intuityvumą ir pan. (Borisoff 2008; 20; Wood 2003; 22; Alvesson, Billing 1997; 84; Martin 1991; 23).

Vadinasi, fizinių bei technologinių mokslų sričiai labiau tinkami vyrų, o ne moterų stereotipai, o tai lemia ir šių profesinių bei akademinų sričių, kaip vyriškų, vertinimą. Lyčių stereotipai suformuoja vis dar daugelyje visuomenių gajas nuostatas, kad vyrai sugeba geriau atlikti tas užduotis, kurios reikalauja analitinių gebėjimų (Victor 2008; 72). Net ir pakitus atitinkamų fizinių ir technologinių specialybių įvaldymui reikalingoms kompetencijoms bei darbo sąlygoms, išlieka griežtos šių profesijų sąsajos su stereotipiniu vyriškumu (Rolin 2001; 4). Tad vyriškumas yra vyraujanti kategorija, susijusi su ekspertiniu techninių žinių įvaldymu, augančia politine technologijų svarba bei informacinių pramonės šakų vystymusi (Connell 2006; 107).

Lyčių stereotipai užtikrina įsitikinimų apie tam tikro lyčių vaidmens tęstinumą ir skatina profesinę lyčių atskirtį bei profesinę segregaciją. Nustatyta, kad stereotipinis vyriškumo ir moteriškumo vertinimas daro įtaką lyčių segregacijai įvairiose profesijose ir tampa rimta kliūtimi moterims siekti profesinės karjeros gamtos, fizinių bei technologijos mokslų srityje (Michie and Nelson 2006; 1; Darmody and Smyth 2005; 87; Hoel 1995; 215). Lyčių stereotipai taip pat sąlygoja tinkamumo pasirinktai profesijai vertinimą, tad merginos, neigiamai vertinančios savo tinkamumą pasirinktai tradiciškai „vyriškai“ profesijai iš dalies stabdo tolesnį savo profesinės motyvacijos vystymąsi (Urbonienė 2005; 37).

Tyrimo metodika ir organizavimas

Tyrimas realizuotas vykdant Lietuvos ŠMM finansuojamą Lietuvos švietimo sistemos būklės tyrimo projektą „Moksleivės ir studentės tiksluosiuose ir technologijos moksloose“ (2007–2008 m.). Anketinei apklausai atlikti buvo sukurtas autorinis nestandartinis klausimynas. Šiame straipsnyje pateikiama dalis kokybinių duomenų, gautų respondentams aprašant moters mokslininkės įvaizdį, analizės. Respondentai laisvai buvo paprašyti apibūdinti, kaip jie išivaizduoja pas juos į klasę atvykstančią ir apie savo darbą turinčią papasakoti moterį mokslininkę, dirbančią tikslųjų (fizinių) ar technologijos (inžinerijos) mokslų srityje. Skirtingai nuo ankstesnių tyrimų, buvo pasirinkta nurodyti mokslininkės lytį, siekiant identifikuoti profesinių lyčių stereotipų įtaką.

Anketinė apklausa atlikta 2008 m. gegužės–birželio mėnesiais 33 Lietuvos vidurinėse

mokyklose bei gimnazijose. Anketinė vienuoliktųjų Lietuvos vidurinių mokyklų ir trečiųjų Lietuvos gimnazijų klasių moksleivių apklausa buvo vykdoma dviem būdais: atliekant *tiesioginę anketinę apklausą* ir atliekant *anketinę apklausą paštu*. Anketinėje apklausoje dalyvavo 1398 moksleivės(-iai) (58 proc. merginų ir 42 proc. vaikinų).

Analizuojant duomenis, gautus respondentams atsakius į minėtą atvirą klausimą, naudota kokybinė turinio analizė (Miles and Huberman 1994), kai atsakymų į atvirus klausimus turinys analizuojamas nuosekliai, dalijant nagrinėjamą turinį į analitinius vienetų, o rezultatų pagrindimas yra paremtas tiriamo teksto turiniu ir iš jo ekstrahuotais duomenimis kategorijų ir subkategorijų pavidalu. Respondentai pateikė įvairiapusį ir „margą“ moters mokslininkės įvaizdį, kuriame akivaizdūs ir lyčių skirtumai. Išryškėjo moksleivių atsakymų suformuoti keturi moters mokslininkės įvaizdžiai: *patraukli ir kompetentinga mokslininkė, nepatraukli mokslininkė, seksuali mokslininkė, neutraliai atrodanti mokslininkė*.

Gilinantis į respondentų pateiktus išivaizduojamos mokslininkės apibūdinimus pirmiausia gauti teiginiai buvo grupuojami į tris semantines grupes, t.y. teigiamus, neutralius ir neigiamus apibūdinimus. Sisteminant sugrupuotą medžiagą pamažu ėmė ryškėti „portretai“, apimantys tam tikras reikšmines grupes, pavyzdžiui, teigiami mokslininkės išvaizdos bei būdo ypatumų apibūdinimai buvo siejami su jos komunikacine bei profesine kompetencijomis, ir, atvirkščiai, neigiamus mokslininkės įvaizdis buvo apibūdinamas respondentams akcentuojant nepatrauklius išvaizdos bei būdo ypatumus, taip pat komu-

nikacinę nekompetenciją. Tik vyriškos lyties respondentų teiginiuose išryškėję gana specifiški šiuo metu žiniasklaidoje bei populiariojoje kultūroje dominuojantys seksualioms blondinėms būdingi bruožai (šio tyrimo kontekste vertintini kaip negatyvūs) sudarė atskirą „portretą“, įvardintą „seksualios mokslininkės“ įvaizdžiu. Kadangi kai kurie respondentų išskirti šios analizės kontekste reikšmingi bruožai bei ypatumai „netilpo“ nei į vieną konstruotą „portretą“, t.y. buvo pakankamai „savarankiški“, jie buvo sutelkti į tris atskiras kategorijas – įsivaizduojamos mokslininkės šeimyninės padėties, amžiaus bei feministinių pažiūrų apibūdinimus.

Vėliau šie keturi įsivaizduojamos mokslininkės įvaizdžiai buvo aprašyti, siekiant kuo daugiau apibūdinti respondentų konstruojamus „portretus“. Lyginamasis aspektas leido identifikuoti nuostatų skirtumus tarp vaikinių ir merginų bei nustatyti lyčių stereotipų įtaką skirtingų lyčių nuostatoms.

Graži blondinė ar gyvenimu nusivylusi darboholikė?

Respondentų teiginiuose buvo identifikuoti keturi moters mokslininkės įvaizdžiai: *patraukli ir kompetentinga mokslininkė, nepatraukli darboholikė, seksuali blondinė* bei *neutraliai atrodanti mokslininkė*, taip pat buvo akcentuota įsivaizduojamos mokslininkės šeimyninės padėties, amžiaus bei feministinės pažiūros.

Patraukli ir kompetentinga mokslininkė. Šiam *fiziškai patrauklios* moters mokslininkės portretui būdingas išorinis grožis bei simpatiskumas. Merginos apibūdina mokslininkę kaip liekną, gražių akių, malonaus balso, o vaikinai yra detalesni ir be minėtų po-

žymių dar akcentuoja smulku kūno sudėjimą, dailią figūrą, mėlynas akis.

Akivaizdu, kad vienas ryškiausių moters mokslininkės ypatumų yra jos *dalykinė išvaizda*, kurią ypač gausiai ir detalai apibūdino tyrime dalyvavusios merginos. Tipiškas jų komentaras yra toks: „moteris su akiniais, turinti rankoje lagaminą, plaukus susisegus į kuodą, apsirengusi tamsų švarkelį“ arba „aukšta moteris ilgais plaukais, susuktais į kuodą, vilki griežtu kostiumėliu, avi aukštakulnius batelius“. Akivaizdu, kad dalykinio stiliaus kostiumėlis yra neatsiejamas ir nuo aukštakulnių batelių, akinių, tvarkingos griežtos šukuosenos bei portfelio. Griežtas ir solidus išpūdis yra suteikiamas ne tik mokslininkės aprangai, bet ir veido bruožams ar balsui: „su akiniais, liauna, griežtų veido bruožų, su kostiumėliu, aukšta“ arba „klasikinė apranga, su akinukais, plaukai surišti į kuodą, griežtu balsu, aukšta“. Apibūdinami mokslininkės dalykinę aprangą vaikinai yra mažiau detalūs, tad mini oficialų aprangos stilių: „formali apranga, su akiniais, dokumentai rankoje, užtikrinta ir ryžtinga kalba“.

Kai kuriems respondentams su aukštesniu socialiniu statusu siejasi mokslininkės išvaizdos *prabanga*, liudijanti apie geras pajamas. Vaikinai respondentai pažymi, kad ji yra „pakankamai uždirbanti gražiems rūbams“, o merginos yra detalesnės: „su juodu „Chanel“ kostiumėliu, plaukai surišti į tvarkingą kuodą, kvepia brangiais kvepalais“.

Patraukli mokslininkės asmenybė yra nusakoma ir remiantis keletu kitų esminių charakteristikų, teigiant, kad tai yra stilinga, tvarkinga, solidi, inteligentiška ir maloni moteris. Mokslininkės *asmenybės dalykiškumas* tik

papildo dalykinio stiliaus aprangos kuriama įvaizdį, išreiškiamą rimtumu, griežtumu, tvarkingumu. Ypač gausiai ši ypatybė atsiskleidė tyrime dalyvavusių merginų teiginiuose. Asmenybės dalykiškumas siejamas su tvarkinga apranga („pasitempusi, atsakinga, preciziškai tvarkinga moteris“), dalykišku kalbos stiliumi („nemėgstanti tuščiažodžiauti, rimta“), būdo griežtumu bei tvirtumu („griežta, stipri“, „gana griežta“, „visą laiką skubanti“, „labai tvarkinga ir tvirta“).

Teigiamam mokslininkės įvaizdžiui priskirtinos ir kelios savybės, ypač reikšmingos siekiant karjeros. Pirmiausia tai yra mokslininkės *užtikrintumas* savimi, kurį respondentai sieja su pasitikėjimu savimi, aukštu savęs vertinimu, tikslingu žinojimu, ko ji siekia gyvenime. Ne mažiau svarbus yra ir komunikacinę kompetenciją išreiškiantis *komunikabilumas*, kurį apibūdina tiek į informacijos teikimą bei auditorijos valdymą orientuoti ypatumai. Vaikiniai pažymi, kad apibūdinama moteris yra „geros dikcijos, iškalbinga, mokanti sudominti“, „mokanti bendrauti, dirbti grupėje“, „komunikabili, informatyvi, daug kalbanti, viską tiksliai aiškinanti“. Merginos teigia, kad ji yra „įdomi, mokanti išdėstyti apie savo dirbamą darbą, atsižvelgianti į dabartines aktualijas, mokanti sudominti“, „tai labai tiksliai, aiškiai mintis dėstanti asmenybė...“.

Patraukliam mokslininkės įvaizdžiui būdingas ir *intelektualumas*, dažnai neatsiejamas nuo kompetentingumo, kurį abiejų lyčių respondentai apibūdina labai panašiai. Vaikiniai nurodo, kad ji yra „labai protinga ir išradiniga“, „protinga ir išsilavinusi moteris“, „daug žinanti“. Merginos teigia, kad mokslininkė yra „protinga moteris, turinti aukštą intelektą“

bei „turinti įdomių minčių“, „labai protinga, išsilavinusi ir žingeidi“, ją taip pat apibūdina ir kaip „solidžią, protingą, išprususią, gerai išmanančią savo darbą, turinčią daug savo srities žinių“.

Dalis respondentų, apibūdindami mokslininkę kaip patrauklią moterį, pateikė ir savo teigiamus lūkesčius dėl susitikimo su ja. Vaikiniai ir merginos pabrėžė šio moters tipo puikius komunikacinius gebėjimus („mokančią pajuokinti ir rimtai bei įdomiai vesti kalbą apie šį dalyką“), gebėjimą sudominti savo darbu („miela moteris, kuri įdomiai pasakos apie savo darbą, pasakys visas teigiamas ir neigiamas savybes“), nuoširdų bendravimą su moksleiviais („sugebanti surasti bendrą kalbą su moksleiviais...“, „pasiruošus atsakinėti į visus klausimus, kantri“). Kai kuriuose teiginiuose jaučiamas ir profesinis respondentų interesus: „galinti patarti ir padėti renkant“ (iš vaikinų teiginių), „jauna, aktyvi moteris arba vyras teikiantis daug žinių apie mano norimą specialybę, darbą. Padedantis ir patariantis individualiai“ (iš merginų teiginių).

Dalis abiejų lyčių respondentų nurodo, kad į susitikimą atvykstanti įsivaizduojama mokslininkė yra daug pasiekusi ir kompetentinga. Čia svarbu pabrėžti tai, kad moters mokslininkės pasiekimai bei kompetentingumas yra daug gausiau išreikštas merginų respondenčių teiginiuose, palyginti su vaikinais. Vaikiniai įsivaizduojamos mokslininkės *profesinius pasiekimus* apibūdina kaip užimamas aukštas pareigas („atlieka aukštas pareigas garsioje įmonėje“). O merginos juos supranta kaip savo profesinių tikslų realizavimą („išsilavinusi, protinga, vyresnio amžiaus moteris, pasiekus tai, ko nori gyvenime“) bei karjeros

siekimą („ji labai rimta, protinga moteris, žinanti savo specialybę, siekianti karjeros, užsišpyrusi“).

Kalbant apie *kompetencijas*, vaikinai respondentai įsivaizduojamą mokslininkę apibūdina kaip savo srities žinovę, tai susiejant su intelektualiais gebėjimais bei išsilavinimu. Merginos jos kompetentingumą apibūdina detaliau: joms yra svarbus savo darbo išmanymas bei patirties turėjimas („įsivaizduoju rimtą, išmanančią savo darbą, turinčią daug patirties, žinančią reikalingos informacijos“), pasitenkinimas atliekamu darbu („turi išmanyti savo profesiją, džiaugtis savo karjera“), taip pat tai, jog mokslininkė gali sudominti siekti mokslininko karjeros („įsivaizduoju, kaip paprastą moterį, kuri šį dalyką puikiai išmano; ir kuri tave gali toliau paskatinti...“).

Pabrėžtina tai, kad merginos respondentės, skirtingai nei vaikinai, akcentuoja ir *pašaukimo* akademiniam darbui svarbą: „esančią tikrą dėl savo pasirinkimo, tvirtai žinančią viską apie savo darbą, galinčią patarti tiems, kurie nežino kur stoti“, „brandaus amžiaus moteris, matyti, kad dievina savo darbą, turi pašaukimą jį dirbti“.

Apibendrinant patrauklios ir kompetentingos mokslininkės įvaizdį galima teigti, kad šis mokslininkės portretas yra idealizuotas bei orientuotas į fizinį patrauklumą, kuris neturi nieko bendra su moksliniam darbui svarbiais gebėjimais. Akivaizdu, kad merginos detaliau išreiškia moters mokslininkės kompetentingumą, palyginti su vaikinais, susiedamos jį su profesiniu pašaukimu ir savirealizacija.

Nepatraukli darboholikė. Pasak respondentų, šiam tipažui yra būdinga nepatraukli išvaizda ir nepatrauklios savybės. Taigi, abiejų

lyčių lyčių respondentai mokslininkę apibūdina kaip *nepatrauklią* moterį, akcentuodami tam tikras jos išvaizdos detales. Vaikinai mini apkūnumą („apkūni, su akiniais, žema, trumpi plaukai, nosis kaip bulvė“), nesimpatiškus veido bruožus („nepatraukli...“), tam tikrus defektus („su akiniais labai storais stiklais, ilgais raudonais plaukais, mikčioja“). Merginos nepatrauklią mokslininkės išvaizdą susieja ir su nepatraukliais asmenybės bruožais, paliekančiais bendrą nemalonų įspūdį: „aukšta, stambi (didelė), prastai apsirengusi, tamsiais rūbais, šviesiais, peroksidiniais plaukais, storu balsu, griežta, pasitikinti savimi, racionali“, „atrodanti pikta ir susimąščiusi visada“, „pasitempusi, kandi, su kostiumėliu, rūsčia veido išraiška“, „rimtos veido išraiškos, nejausminga, nekalbi, man neartima ir nepriimtina“.

Nepatrauklią išvaizdą sustiprina ir *netvarkingumas*, kurį tyrime dalyvavę vaikinai ir merginos priskiria šiam tipažui. Ji vaikinų yra apibūdinama kaip „su akiniais, labai netvarkinga ir dar negraži“, „žema, stambi, rusvaplaukė, garbanota, susivėlus, truputį smirdanti“. Merginos netvarkingumą taip pat sieja su apranga bei higiena: „su akiniais, pilkom kelnėm, švarku, garbanotais plaukais, aišku, labai protinga, tačiau nevalyva“.

Ne mažiau išreikšta ir *neišvaizdumo* kategorija, anot respondentų, būdinga nepatraukliai mokslininkei. Pateikiami jos išvaizdos aprašymai vaizduoja pilką ir blankią asmenybę: „Nežinau. Su akinukais, paprastai apsirengus, kaimietukė gal“ arba „su akiniais, liesa, susirišusi kuodelį, paprasta, tyli, užguita, neišvaizdi“. Neišvaizdžios mokslininkės charakteristiką dar papildė tik merginų respondencijų minima *suvargusios* moters ypatybė, pavyz-

džiui, „suvalgusi nuo nuolatinio protinio darbo ir nesuvokianti gyvenimo“.

Nedidelė dalis respondentų nepatraukliame mokslininkės tipažė akcentavo ir *vyriskus bruožus*, tuo tarsi primindami stereotipinę nuostatą, kad šios mokslų sritys yra vyriškos ir ten dirbančios moterys praranda moteriškumą. Pavyzdžiui, vaikinių teigimu, tai yra „storulė, aukšta, vyriška moteris, su akiniais“. Merginos tai dar labiau detalizavo, aiškiai įvardindamos vyriškos išvaizdos atributus („solidžios išvaizdos, su ūsais, kojos ir rankos apaugusios plaukais, moteriškė su kiaušiais“) arba kiek subtiliau apibūdindamos vyriškumą moters išvaizdoje („akiniai, stambi, tvirto sudėjimo, trumpų plaukų, su kelnėm“).

Apibūdindami nepatrauklias mokslininkės savybes abiejų lyčių respondentai paminėjo ir tai, jog ji yra *nekomunikabili moteris*. Pavyzdžiui, merginos nurodė, kad ji yra „sunkiai bendraujanti“ asmenybė, o vaikinai teigė, jog tai – moteris, „nemokanti suvaldyti klausytojų“. Merginos taip pat akcentavo, jog tai yra nuobodė asmenybė: „įsivaizduoju ją su akiniais, griežtu klasikiniu kostiumėliu, vyresnio amžiaus, nuobodžiai ir neįdomiai pasakojančią“; arba „šiek tiek nuobodė, viskuo nepatenkinta moteriškė“. Panašiai teigė ir vaikinai: „nuobodė būtybė, kuri nesiskiria nuo ekonomistų“.

Kitas bruožas – *pedantiškumas* – abiejų lyčių respondentų buvo siejamas su kruopščiai atliekamu moksliniu darbu: „pedantiškai tvarkinga, užsidedusi savo darbu“ arba „rimta, išsilavinusi, punktuoli pedantė...“. Kita mokslinio darbo specifika keliami asociacija, kaip parodė respondentų teiginiai, yra *atitrūkimas nuo tikrovės*. Respondentai ją vaizdavo „su

akinukais, mažai kalbančią, pasimetusią, nes dauguma laiko tokie žmonės praleidžia prie kompiuterio“, „sunkiai susigaudančią realybėje“, „robotą su žmogaus smegenimis“. Ši atitrūkusios nuo gyvenimo mokslininkės įvaizdį tik papildo merginų respondenčių teiginiai, ją apibūdinantys dar ir kaip *keistą* moterį: „liekna, aukšta, su akiniais, niekada nesišypsanti, keista“. O vaikinai renkasi ją vertinti kaip *nemalonią moterį*: griežtą, piktą, irzlią, nusivylusią gyvenimu, darboholikę „žudančiu žvilgsniu“.

Šis mokslininkės tipas išsiskiria, pasak respondentų, ir *neigiamu santykiu su moksleiviais*. Tiek vaikinai, tiek merginos pirmiausia akcentuoja distanciją bei nesuskalbėjimą, nulemtą mokslininkės nesugebėjimo kalbėti moksleiviams „suprantama kalba“: „rimta moteris su akiniais, kalbanti gan nesuprantamais žodžiais“ (iš merginų teiginių), „šneka aukštomis, niekam nesuprantamomis temomis“ (iš vaikinių teiginių). Taip pat yra akcentuojamas tokio susitikimo nenaudingumas: „įsivaizduoju nuobodžiai praleistą valandą, į kurią dauguma gailės atėję, nes realiai jokios naudos iš to...“ (iš vaikinių teiginių), „griežta mokslininkė, nuobodė paskaita“ (iš merginų teiginių).

Apibendrinant nepatrauklios mokslininkės portretą išryškėja tai, kad nemalonių išpūdį kuria tiek išorės ypatumai, tiek ir vidinės savybės. Šis įvaizdis paremtas lyčių stereotipais ir atskleidžia negatyvų dalies respondentų požiūrį į tradiciškai vyriškoje tikslųjų (fizinųjų) ar technologijos (inžinerijos) mokslų srityje dirbančią moterį.

Seksuali mokslininkė. Pabrėžtina tai, kad šis tipažas yra minimas tik vaikinių teiginiuose, akcentuojant *seksualią išvaizdą* bei *seksualią aprangą*. Apibūdindami mokslininkės tipažą,

vaikiniai renkasi žiniasklaidoje įprastą blondinės personažą, netgi ją apibūdindami gana tiksliai, „kaip olia lia mergaitė“. Kitų respondentų teiginiai tik detalizuoja portretą, apibūdina fizinius ypatumus („aukšta, 90 60 90, blondinė, žydrų akių“) bei jų kuriamą santykį su auditorija („su didele krūtine ir gera figūra, o ką ji pasakos man visiškai neįdomu ir, tiesa, kad būtų dar su raudonais nagais“). Aprangos aprašymuose vyrauja tas pats modelis: „labai seksualiai atrodanti tamsiaplaukė su raudonu mini sijonėliu ir aukštakulniais bateliais“.

Šis seksualios mokslininkės portretas aiškiai parodo diskriminuojantį požiūrį į moterį, atsidūrusią tradiciškai vyriškoje profesinėje erdvėje. Sumenkinant jos vaidmenį, moteris yra sudaiktinama iki seksualaus objekto ir apibūdinama tik tam tikrais išorės bei aprangos požymiais.

Neutraliai atrodanti mokslininkė. Dalis respondentų, apibūdindami mokslininkę moterį, nesivadovavo jokiais lyčių ar profesiniais stereotipais, teigdami, kad tai tiesiog yra paprastas *eilinis žmogus*, neturintis kažkokių išskirtinų išvaizdos ar būdo bruožų. Jų pateikti aprašai yra neutralūs vertinamuoju požiūriu: „(įsivaizduoju) kaip normalų žmogų, rankos, kojos ir visa kita, turintį savo laimingą gyvenimą“ (iš vaikinių teiginių); arba „tokia pat kaip ir kiti žmonės, bet išsilavinusi tikslųjų mokslų ar technologijos mokslų srityje“ (iš merginų teiginių).

Įdomu tai, kad tikslųjų (fizinių) ar technologijos (inžinerijos) mokslų srityje dirbančią mokslininkę daugelis respondentų įsivaizduoja vilkinčią *baltu chalatu*: „baltai apsirengusi (su baltu chalatu, kurį dažniausiai dėvi mokslininkai)“ (merginų teigimu), „greičiausiai su baltu chalatu“ (vaikinų tei-

gimu). Kitas ne rečiau minimas jos atributas yra *akiniai*, kurie kartais tik papildo dalykišką mokslininkės įvaizdį, pavyzdžiui, „akiniuota, su kostiumėliu, pasitempusi“, nors neretai įgauna ir neigiamą konotaciją, ypač tuomet, kai yra apibūdinami kaip su storais stiklais ar senamadiški, pavyzdžiui, kaip nurodo viena respondentė, mokslininkė yra „su akiniais galbūt, nes dažnai tenka dirbti papildomai ir nuo to akys sugenda“.

Taigi neutralus moters mokslininkės portretas nors ir yra iš pirmo žvilgsnio nediskriminuojantis lyčių aspektu, jį lydintys stereotipiniai atributai – akiniai bei baltas chalatas – suteikia jam mokslininko profesijos patrauklumą ribojantį vertinimą.

Mokslininkės amžius. Kai kurie respondentai, apibūdindami tikslųjų (fizinių) ar technologijos (inžinerijos) mokslų srityje dirbančią moterį, nurodė ir jos įsivaizduojamą *amžių*. *Senyvas amžius* yra abiejų lyčių respondentų apibūdinamas neutraliai („pagyvenus moteris su baltu chalatu“), teigiamai („paprasta moteris, garbaus amžiaus, protinga ir daug išmananti; „atrodytų griežta, bet įdomi asmenybė“) bei neigiamai, tai susiejant su fizine negalia („sena moteriškė kuri jau neprigirdi“), fiziniu nepatrauklumu („sena, susiraukšlėjusi, raudonu kostiumu ir kreiva nosim“) ar nešvara („sena, kuprota, su akiniais, trumpais plaukais, purvinom panagėm“). Pastarieji vertinimai leidžia teigti, kad senyvas amžius respondentų vertinamas kaip netinkantis mokslinėje erdvėje, nes neturintis galios ir autoriteto.

Nurodomas mokslininkės *vidutinis amžius* sulaukia vien neutralių arba teigiamų konotacijų. Vaikinų teiginiuose aptinkami tik

neutralūs šio amžiaus tarpsnio apibūdinimai: „vidutinio amžiaus, su akiniais“, kai merginų teiginiuose yra ir teigiamų vertinimų: „elegantiška, aiškiai kalbanti, įdomi, šmaikšti (saikingai), vidutinio amžiaus, kelianti pagarbą, pasitikėjimą“.

Maža dalis respondentų apibūdina mokslininkę kaip *jauno amžiaus*, jį vertindami tik teigiamai (merginos: „ji turėtų būti jauna, tvarkinga, labai išsilavinusi, mokanti bendrauti“), vaikinai – pabrėždami fizinį patrauklumą („išvaizdžią 23 metų merginą“).

Apibendrinant mokslininkės amžiaus apibūdinimus akivaizdu tai, kad senyvas amžius kelia daugiausia neigiamų asociacijų ir neretai siejasi su negatyviais vertinimais, lyginant su kitais amžiaus tarpsniais. Vien tik teigiami jauno išvaizduojamos mokslininkės amžiaus apibūdinimai yra nerealiūs dėl ilgamečio išsilavinimo bei būtinų mokslininkui kompetencijų, visgi jie yra ypač patrauklūs abiejų lyčių respondentams.

Šeimyninė padėtis. Įdomu tai, kad kai kurie respondentai nurodė ir šeimyninę išvaizduojamos mokslininkės padėtį. Tik viena respondentė paminėjo, kad mokslininkė yra *ištekėjusi*: „pasitempusi, rimta, protinga, turinti šeimą...“. Visgi priimtinesnis kitiems vaikiniams ir merginoms atrodė *vienišos* moters mokslininkės įvaizdis: „vieniša, visą gyvenimą paaukojusi mokslui moteriškė“ (iš vaikinų teiginių), „protinga, išsilavinusi, tačiau neturinti šeimos bei asmeninio gyvenimo“ (iš merginų teiginių).

Akivaizdu, kad dalis respondentų vadovaujasi stereotipine nuostata, kad tradiciškai vyriškoje profesinėje srityje karjeros siekianti moteris yra vieniša, darbui aukojanti visą laiką ir asmeninį gyvenimą.

Feministinės pažiūros. Pastebėtina ir tai, kad dalis respondentų užsimena apie galimas feministines išvaizduojamos mokslininkės pažiūras. Čia atsiskleidžia lyčių skirtumai: vaikinai tai įvardina kaip *priešiskumą vyrams* („gali būti feministė, nusiteikusi prieš vyrus“), o merginos yra nuosaikesnės, tad jos daugiau mini *liberalias feministines nuostatas* („pasitempus, atsakinga, kruopšti, žinanti savo vertę, feministiškų pažiūrų truputį, tačiau maloni ir draugiška“).

Šie teiginiai atskleidė tradiciškai vyriškoje profesinėje srityje dirbančios mokslininkės emancipuotumą, kadangi tokį profesinį pasirinkimą dalis respondentų susiejo su feministinėmis pažiūromis, vertindami tai kaip iššūkį įprastam profesiniam pasirinkimui darbo rinkoje.

Išvados

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad respondentai vadovaujasi keliais moters mokslininkės, dirbančios fizinių ir technologinių mokslų srityje, įvaizdžiais, t.y. kaip *patrauklios ir kompetentingos mokslininkės, nepatrauklios darbholikės, seksualios mokslininkės* bei *neutraliai atrodančios mokslininkės*. Be neutralaus ir labiausiai realistiško požiūrio į moterį mokslininkę tarp merginų dominuoja idealizuotas ir ypač teigiamas įvaizdis, pirmiausia atskleidžiantis jos patrauklią dalykinę išvaizdą, teigiamus būdo bruožus, taip pat komunikacinę bei profesinę kompetencijas. Išryškėję du negatyvūs įvaizdžiai – *nepatrauklios darbholikės* ir *seksualios mokslininkės* – ypač šaržuoti, pilni nerealistišku ir iš dalies komiškų detalių, tad visai nepatrauklūs profesijos pasirinkimo ar karjeros planavimo kontekste.

Akivaizdu, kad dalies tyrime dalyvavusių jaunų žmonių nuostatos yra paveiktos masinės komunikacijos priemonių suformuotų stereotipų, o tai atitinka ir kitų tyrėjų gautus rezultatus, ypač apibūdinant tokius atributus, kaip akiniai ar baltas chalatas. Galima teigti, kad stereotipiškai minėtos mokslinės srities atstovas turėtų būti vyriškos lyties, tad turimoje situacijoje akcentuota moteriška lytis išprovokavo ir atitinkamų nuostatų raišką. Skirtingai nuo kitų panašių tyrimų, šiame tyrime gauti duomenys leido identifikuoti ir mokslininkės kaip seksualios blondinės įvaizdį (tik vaikinių teiginiuose), leidžiantį daryti prielaidas apie seksistinių pažiūrų aktualumą mūsų kultūroje.

LITERATŪRA

Alvesson, Mats and Billing, Yvonne D. 1997. *Understanding Gender and Organizations*. London: SAGE Publications.

Borisoff, Deborah J. 2008. „The Effect of Gender on Establishing and Maintaining Intimate Relationships“ in Laurie P. Arliss and Deborah J. Borisoff (eds.). 2008. *Women and Men Communicating. Challenges and Changes*. Long Grove, Illinois: Waveland Press: 15–31.

Buck, Gayle A. and Leslie-Pelecky, Diandra and Kirby, Susan K. 2002. „Bringing female scientists into the elementary classroom: confronting the strength of elementary students’ stereotypical images of scientists“, *Journal of Elementary Science Education* 14 (2): 1–10.

Connell, Robert W. 2006. The Big Picture. Masculinities in recent world history. In Madeleine Arnot and Martin Mac An Ghail (eds.). 2006. *The Routledge Falmer Reader in Gender & Education*. London and New York: Routledge: 101–114.

Darmody, Merike and Smyth, Emer. 2005. *Gender and Subject Choice. Take up of Technological*

Apibūdinant tikslųjų (fizinių) ar technologijos (inžinerijos) mokslų srityje dirbančią moterį atsiskleidė ir lyčių skirtumai, t.y. vaikiniai šį tipą vertina kritiškiau, jų teiginiuose dažnesnės yra diskriminacinės nuostatos. Tuo tarpu merginos yra pozityvesnės ir detalesnės, tad galima daryti prielaidą, jog dalis jų mokslininkės karjerą taip pat vertina teigiamai. Tai leidžia konstatuoti, kad paauglių nuostatos yra prieštaringos, jos kinta labai pamažu, nepaisant sparčių vertybinių pokyčių visuomenėje. Visgi čia aptarti paauglių turimi mokslininkės įvaizdžiai tik iš dalies gali motyvuoti merginas rinktis fizinių ar technologinių mokslų studijas bei ateityje siekti mokslininkės karjeros, tad jų profesinei motyvacijai skatinti būtinos papildomos edukacinės priemonės.

Subjects in Second-Level Education. Dublin: The Liffey Press.

Hoel, Marit. 1995. *Yrkestilpasning og yrkesutvikling: En studie av arbeidstilkenytning, yrkeskarrierer og yrkesmotiver blant et kull hogskoleutdannede*. Oslo: Oslo universitet.

Huber, Richard A. and Burton, Grace M. 1995. „What do students think scientists look like?“, *School, Science and Mathematics* 95 (7): 371–376.

Martin, Jane R. 1991. „The Contradiction and the Challenge of the Educated Woman“ in Inga Elgqvist-Saltzman (ed.), *Education and the Construction of Gender*, Kvinnovetenskapligt forums Rapportserie 2. Umea: Umea universitet: 6–25.

Michie, Susan and Nelson, Debra L. 2006. „Barriers women face in information technology careers: Self-efficacy, passion and gender biases“, *Women In Management Review* 21 (1): 10–27.

Miles, Matthew and Huberman, Michael A. 1994. *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Murphy, Patricia and Whitelegg, Elizabeth.

2006. *Girls in the Physics Classroom: A Review of the Research into the Participation of Girls in Physics*. London: Institute of Physics.

Rolin, Kristina. 2001. „Gender and Physics: A theoretical analysis“, *Journal of Women and Minorities in Science and Engineering* 7: 1–8.

Steinke, Jocelyn. 2005. „Cultural Representations of Gender and Science. Portrayals of Female Scientists and Engineers in Popular Films“, *Science Communication* 27(1): 27–63.

Steinke, Jocelyn, Knight Lapinski, Maria, Crocker, Nikki, Zietsman-Thomas, Aletta, Williams, Yaschica, Higdon Evergreen, Stephanie and Kuchibhotla, Sarvani. 2007. „Assessing Media Influences on Middle School–Aged Children’s Perceptions of Women in Science Using the Draw-A-Scientist Test (DAST)“, *Science Communication* 29(1): 35–64.

Thomsen, Britta. 2008. „Pranešimas dėl moterų ir mokslo“. Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas,

Europos Parlamentas. Nr. A6-0165/2008.

Urbonienė, Aistė. 2005. „Assumptions for Improving Social Work Education: a Comparative Approach“, *Social Sciences* 1(47): 33–40.

Victor, David A. 2008. „A Cross-Cultural Perspective on Gender“ in Arliss Laurie P. and Borisoff Deborah J. (eds.) *Women and Men Communicating. Challenges and Changes*. Long Grove, Illinois: Waveland Press: 65–77.

Whitelegg, Elizabeth, Holliman, Richard, Allgaier, Joachim, Scanlon, Eileen and Hodgson, Barbara. 2006. „Invisible witnesses? How scientists, technologists, engineers and mathematicians are represented on UK television“. Leeds: University of Leeds, EDUCATION-LINE. [British Education Index – BEI], Internetinė prieiga [2008 11 26]: <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/163639.htm>

Wood, Julia T. 2003. *Gendered Lives: communication, gender, and culture*. Belmont: Thomson/Wadsworth.

ABSTRACT

IMAGES OF THE FEMALE SCIENTIST FROM THE LITHUANIAN TEENAGERS POINT OF VIEW

Sector of technological and physical sciences is exceptionally male professional area and it is rather difficult for women to become professionals in this field. Professional gender stereotypes is one of the main reasons that impact attitudes towards women in this male area. This paper aims to identify images of female scientist in the field of technological and physical sciences among Lithuanian teenagers. The sample consisted of 1398 respondents (58 % females and 42 % males). Qualitative content analysis was used in this study.

The study showed that four images of the female scientist are dominating among teenagers: attractive and competent scientist, unattractive scientist, sexually looking scientist and neutrally looking scientist. The results of the empirical analysis indicated that stereotypical evaluations and even discriminating attitudes are more characteristic for the male respondents while female respondents use to evaluate the female scientist neutrally or even idealized.

Įteikta 2009 02 09

Pateikta spaudai 2008 06 29

Filosofijos ir kultūros studijų katedra

Kauno humanitarinis fakultetas

Vilniaus universitetas

Muitinės 8, LT-44280 Kaunas

El paštas: aiste.urboniene@vukhf.lt